

УДК 378.22:159.9

РЕВА Марина Митрофанівна

*кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті розкрито поняття життєвої перспективи особистості як психологічного феномену та виділені основні особливості її розвитку у майбутніх психологів. Подано характеристики результатів емпіричного дослідження життєвої перспективи майбутніх фахівців та здійснено порівняльний аналіз рівня осмисленості життя студентів I-III та IV курсів, які навчаються за напрямом підготовки «Психологія».

Ключові слова: *життєва перспектива, осмисленість життя, юнацький вік, майбутні психологи, професійне навчання.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення України загострення суспільно-політичної та економічної кризи зумовлює кризу соціальну. Остання виявляється на рівні окремої особистості і часто призводить до переживання людиною почуття пригніченості, розгубленості, стресу чи депресивних станів. За таких умов формування в сучасній молоді свідомого й відповідального ставлення до свого життя, планування власного майбутнього, шляхів і засобів реалізації цих планів надзвичайно ускладнюється. Зазначена проблема є особливо актуальною й соціально значущою для студентства, яке має самовизначитись у професійному, сімейному, соціальному й інших вимірах життєдіяльності, тобто здійснити вибір свого подальшого життєвого шляху. Усе це обумовлює актуальність і соціальну значущість дослідження у молодого покоління життєвої перспективи, оскільки становлення саме цього психічного феномену значною мірою обумовлює здатність особистості до свідомого й відповідального прогнозування, планування й проектування власного життєвого шляху.

© М.М. Рева, 2018

orcid.org/0000-0002-5478-8855

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1169779>

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема життєвої перспективи у психологічній науці не є новою. Дослідження цього феномену здійснювались переважно в часовому (Б. Зейгарник, К. Левін, Л. Франк та інші) й ціннісно-смісловому (К. Абульханова-Славська, Є. Головаха та інші) аспектах. Має місце невелика кількість досліджень, де образ бажаного майбутнього життя розглядається з точки зору єдності і часового, і смислового вимірів (Дж. Келлі, О. Кронік, Т. Титаренко та інші).

Багатогранні аспекти проблеми життєвого шляху особистості знайшли відображення у різних концептуальних моделях як зарубіжних (Ш. Бюлер, Е. Еріксон, Г. Олпорт та інші), так і вітчизняних учених (Б. Ананьєв, К. Абульханова-Славська, С. Рубінштейн, В. Роменець та інші). Дослідження Г. Андрєєвої, Л. Божович, Л. Виготського, І. Дубровіної, Д. Ельконіна, Е. Еріксона, І. Кона, Б. Круглова, О. Леонтєва, В. Мерліна, Ж. Піаже, А. Прихожан, Д. Фельдштейна та інших свідчать, що саме юність є періодом самовизначення, розвитку часової перспективи та розвитку рефлексії, що дає змогу особистості обмірковувати, структурувати та планувати свій подальший життєвий шлях.

Незважаючи на численні дослідження, досі не став предметом спеціального аналізу вплив розвитку власного «Я» на формування життєвих перспектив у юнацькому віці. І сьогодні цей аспект лише фрагментарно представлений у дослідженнях означеного феномену, тому питання розвитку життєвої перспективи у студентському віці становить не лише теоретичний, але й практичний інтерес.

Мета дослідження – визначити життєві перспективи студентів-психологів та психологічні чинники їх формування у процесі професійного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні дослідження життєвої перспективи особистості сформувалися на основі вивчення проблеми психологічного часу та часової перспективи. Класичне дослідження останньої й уведення цього поняття в психологію належить К. Левіну. Він розглядав часову перспективу як загальні погляди індивіда на власне психологічне майбутнє й минуле, що існує в цей час на реальному та різних ірреальних рівнях, і вважав, що людина з

реалістичною та тривалою часовою перспективою демонструє структуроване та ініціативне планування свого майбутнього [4].

Як самостійний предмет дослідження у психологічну науку часова перспектива була введена Л. Франком, який указав на взаємозв'язок і взаємообумовлювання минулого, сучасного й майбутнього у свідомості й поведінці людини [10].

Аналізуючи життєву перспективу, варто відзначити, що в сучасній психології її розуміють як спосіб загального бачення особистістю свого майбутнього, як образ (ідеал) бажаного майбутнього, способи та плани його наближення. К. Абульханова-Славська, пов'язуючи це поняття з концепцією життєвого шляху особистості, визначає психологічну, особистісну й власне життєву перспективи як три різні явища [1].

В якості динамічного психічного утворення життєва перспектива є образом бажаного та усвідомленого майбутнього життя, поєднанням морально-світоглядного, ціннісно-цільового та діяльнісно-поведінкового самовизначення [8].

Отже, життєва перспектива – це картина майбутнього, що містить складний взаємозв'язок очікуваних подій, відтворює загальну спрямованість, спосіб усвідомленого, відносно структурованого освоєння особистістю свого близького та віддаленого майбутнього. Життєві перспективи мають передумовою способи професійного, сімейного й вікового самовизначення в житті, яке, в свою чергу, залежить від соціальної, психологічної та особистісної зрілості й активності особистості.

Усвідомлення та переживання особистістю життєвого шляху починається саме з ранньої юності, коли відбувається пошук принципових основ несуперечливої поведінки, виробляється «філософія життя» як прагнення до досягнення абсолютних цінностей, не завжди сумісних з цінностями реального світу. Юність – надзвичайно складна, суперечлива стадія життєвого шляху, яка закладає ціннісний фундамент особистості. Найяскравіше суперечності та труднощі соціальної ситуації розвитку в юнацькому віці проявляються у формуванні життєвої перспективи [2; 6].

Дослідження проблем здійснення життєвих виборів, вчинків, самовизначення у віковому аспекті має високу

актуальність та соціальну значущість на етапі юнацького віку. Стрімка зміна соціальної ситуації розвитку, набуття суспільного статусу дорослої людини, формування низки особистісних новоутворень, необхідність самостійного планування й проектування власного майбутнього зумовлюють і активізацію становлення життєвої перспективи. Тому у дослідженнях сучасних психологів підкреслюється думка про те, що сензитивним періодом становлення життєвої перспективи особистості є саме юнацький вік [1-3; 6].

Водночас проблема розвитку цього феномену в юнацькому віці вивчена недостатньо. В роботах сучасних психологів виявлено як позитивні, так і негативні особливості становлення життєвої перспективи юнаків. Усе це зумовлює високу актуальність і соціальну значущість подальшого дослідження проблеми життєвої перспективи в юнацькому віці.

У цьому контексті великий інтерес становить проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей життєвої перспективи студентів, зокрема й майбутніх психологів. Зважаючи на системну природу досліджуваного феномену, ми вважаємо за необхідне використання комплексної програми, до складу якої увійшли методика «Смисло-життєві орієнтації» (СЖО) (Д. Леонтьєв) [5] та «Методика дослідження життєвих перспектив» (Ю. Швалб) [9].

Дослідження проводилось на психолого-педагогічному факультеті Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка й охоплювало 50 студентів IV курсу, які навчаються за напрямом підготовки «Психологія». У ролі контрольної групи виступили 50 студентів I-III курсів цього ж напрямку підготовки.

Результати дослідження особливостей смисло-життєвих орієнтацій майбутніх психологів за допомогою методики «Смисло-життєві орієнтації» (СЖО) подано у таблиці 1.

Як видно з аналізу таблиці 1, за шкалою «Цілі в житті» показники досліджуваних знаходяться у межах норми ($\bar{X}=30,06$), тому можемо говорити про цілеспрямованість студентів, розуміння їх особистої відповідальності за реалізацію життєвих планів. Як правило, їх наміри мають реальну опору і підкріплюються активною життєвою позицією. За шкалою «Процес життя, або інтерес і емоційна насиченість життя»

показники опитаних студентів знаходяться у межах норми ($\bar{X}=29,06$), тому можна зробити припущення, що досліджувані сприймають процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом.

Таблиця 1

Аналіз особливостей смисло-життєвих орієнтацій майбутніх психологів (n=50)

№ п/п	Назви субшкал	\bar{X}
1.	Цілі в житті	30,06
2.	Процес життя, або інтерес і емоційна насиченість життя	29,06
3.	Результативність життя, або задоволеність самореалізацією	24,09
4.	Локус контролю - Я	20,69
5.	Локус контролю - життя	28,43
6.	Осмисленість життя	99,20

За шкалою «Результативність життя, або задоволеність самореалізацією» показники студентів також знаходяться у межах норми ($\bar{X}=24,09$), тобто вони, швидше за все, відчують пройдений відрізок життя як продуктивну та осмислену частину свого життєвого шляху. За шкалою «Локус контролю – Я» показники досліджуваних студентів знаходяться у межах норми ($\bar{X}=20,69$). Це дає змогу характеризувати їх як сильних особистостей, які мають достатню свободу вибору, щоб побудувати власне життя у відповідності зі своїми цілями і уявленнями про його сенс.

За шкалою «Локус контролю – життя» показники досліджуваних знаходяться більшою мірою у межах норми ($\bar{X}=28,43$), тобто можемо говорити, що майбутні психологи переконані в тому, що вони самі можуть контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя. Середні показники осмисленості життя студентів знаходяться на достатньо високому рівні ($\bar{X}=99,2$), що дає змогу припускати наявність високого ступеня осмисленості життя досліджуваними. Також можемо говорити про те, що вчинки та дії, які вони здійснюють, зазвичай підпорядковуються загальній логіці їх життя, підкорюються властивим їм смислам та смисловим настановам.

Доцільно більш детально проаналізувати показники осмисленості життя майбутніх психологів, оскільки вони мають виключне значення для формування їх життєвої перспективи. Результати здійсненого аналізу представлені на рис. 1.

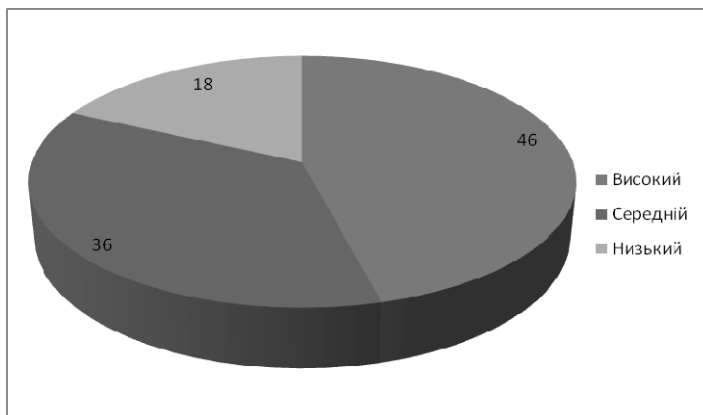

Рис. 1. Показники осмисленості життя студентів-психологів (у %)

Як свідчать дані діаграми, 46 % досліджуваних характеризуються вираженою осмисленістю життя, а вчинки та дії, які вони здійснюють, підпорядковані загальній логіці, підкорюються властивим їм зміслам та смисловим настановам. Також 36 % досліджуваних студентів мають середній рівень осмисленості життя. Вони у життєвих вчинках переважно орієнтуються на свої смислові настанови, але у деяких ситуаціях можуть діяти на протидію властивим їм життєвим зміслам, порушуючи логіку попередньо вчинених дій. Переважно це відбувається в ситуаціях, коли студенти підпадають під вплив друзів, думка яких є надзвичайно важливою для них. Окрім цього, 18 % майбутніх психологів характеризуються вираженням низьким рівнем осмисленості життя. Вони не мають провідних смислових настанов, які регулюють їх професійне становлення, а вчинки та професійні вибори таких студентів часто мають ситуативний характер та не підкоряються загальній життєвій логіці.

Отже, ми можемо говорити про те, що опитані студенти-психологи здебільшого мають визначені цілі у майбутньому, осмислену життєву перспективу та інтерес до життя. Також їм притаманні задоволеність життям, уявлення про себе як про

активних і сильних особистостей, що самостійно приймають рішення і контролюють своє життя.

Наступним етапом роботи було визначення особливостей життєвих перспектив студентів, що здійснювалося нами за допомогою однойменної методики (Ю. Швалб). Результати дослідження подані у таблиці 2.

Як свідчить аналіз таблиці 2, найбільш значущою сферою життя на сьогоднішній день майбутні психологи визначають матеріальну ($\bar{X}=6,5$) та сферу дозвілля ($\bar{X}=6,2$). Дещо менш значущими виступають сфери роботи та кар'єри ($\bar{X}=5,2$), сімейна ($\bar{X}=4,8$) та сфера особистісної самореалізації ($\bar{X}=4,2$). Найменш значущими виступають здоров'я ($\bar{X}=3,5$) та суспільна сфера ($\bar{X}=2,6$).

На момент закінчення навчального закладу картина змінюється незначним чином: найбільш значущою сферою життя майбутні психологи визначають матеріальну ($\bar{X}=6,9$) та сферу роботи та кар'єри ($\bar{X}=6,1$). Дещо менш значущими виступають сфери дозвілля ($\bar{X}=5,6$), особистісної самореалізації ($\bar{X}=5,6$) та сімейна ($\bar{X}=5,1$). Найменш значущими залишаються здоров'я ($\bar{X}=3,6$) та суспільна сфера ($\bar{X}=2,2$).

Таблиця 2

Аналіз особливостей життєвих перспектив майбутніх психологів (n=50)

№	Життєві сфери	Період				
		На сьогоднішній день	На момент закінчення навчального закладу	Через 5 років після закінчення навчального закладу	Через 5-10 років після закінчення навчального закладу	Загалом за сферою
1	Матеріальна	6,5	6,9	6,4	6,4	6,6
2	Сімейна	4,8	5,1	6,6	6,7	5,8
3	Особистісна самореалізація	4,2	5,6	5,2	5,1	5,0
4	Робота, кар'єра	5,2	6,1	5,1	5,2	5,4
5	Дозвілля	6,2	5,6	4,6	3,5	4,9
6	Суспільна	2,6	2,2	2,7	2,9	2,6
7	Здоров'я	3,5	3,6	4,1	5,9	4,3

Через 5 років після закінчення навчального закладу спостерігаються уже більші відмінності у порівнянні з теперішніми показниками: провідною стає сімейна сфера ($\bar{X}=6,6$), хоча матеріальна все ще продовжує грати важливу роль ($\bar{X}=6,4$). Дещо менш важливими в перспективі стають сфера особистісної самореалізації ($\bar{X}=5,2$) та робота, кар'єра ($\bar{X}=5,1$). Дозвілля стає відігравати уже порівняно меншу роль ($\bar{X}=4,6$), у той час як сфера здоров'я починає відігравати більшу ($\bar{X}=4,1$). Найменш значущою в цей період залишається суспільна сфера ($\bar{X}=2,7$).

У перспективі 5-10 років після закінчення навчального закладу у порівнянні з попереднім проаналізованим періодом показники варіюються незначним чином. Так, провідною залишається сімейна сфера ($\bar{X}=6,7$), продовжує грати важливу роль і матеріальна ($\bar{X}=6,4$). Важливішою ролі набуває сфера здоров'я ($\bar{X}=5,9$). Практично незмінними є показники важливості сфери особистісної самореалізації ($\bar{X}=5,1$) та роботи, кар'єри ($\bar{X}=5,2$). Дозвілля стає відігравати значно меншу роль ($\bar{X}=3,5$), у той час як суспільна сфера починає грати дещо більшу ($\bar{X}=2,9$).

Отже, за результатами аналізу життєвих перспектив студентів можна зробити узагальнення, що стабільно важливу роль юнаки та дівчата віддають матеріальному забезпеченню та достатку в житті. В перспективі зростає важливість сімейної сфери. Швидше за все, це пов'язано з розумінням сім'ї як невід'ємної складової щасливого та успішного життя людини. Також у життєвій перспективі майбутні психологи поступово більше значення віддають сфері здоров'я. Це можна пояснити тим, що на даний момент вони не відчують серйозних проблем у цій сфері, тому не цілком усвідомлюють її важливість. Значний спад спостерігається у визначенні важливості дозвілля. Швидше за все, це можна співвіднести зі зростанням ролі сімейної сфери та сфери здоров'я – очевидно, юнаки та дівчата розуміють, що згодом у їх житті відбудеться саме така зміна.

Незначні варіації спостерігаються у визначенні ролі особистісної самореалізації, роботи та кар'єри. Стабільно низькими є показники ролі суспільної сфери у життєвій перспективі. Можемо припустити, що юнаки та дівчата ще

цілком не усвідомили для себе поняття та цінності, що співвідносяться із цими сферами життя, тому їм складно визначити їх місце у подальшому житті – набуватимуть вони більшого чи меншого значення протягом певного періоду, наскільки ці сфери вплинуть на всі інші сфери життя тощо. Отже, визначення життєвих перспектив студентів продемонструвало присутність у них певної програми власних дій у часовій перспективі та наявність динаміки уявлень про майбутнє.

З огляду на викладене вище, нами було здійснено порівняльне дослідження особливостей життєвої перспективи студентів молодших та старших курсів у процесі професійного навчання (експериментальна та контрольна групи). Результати порівняння показників осмисленості життя студентів двох груп представлені на рис. 2.

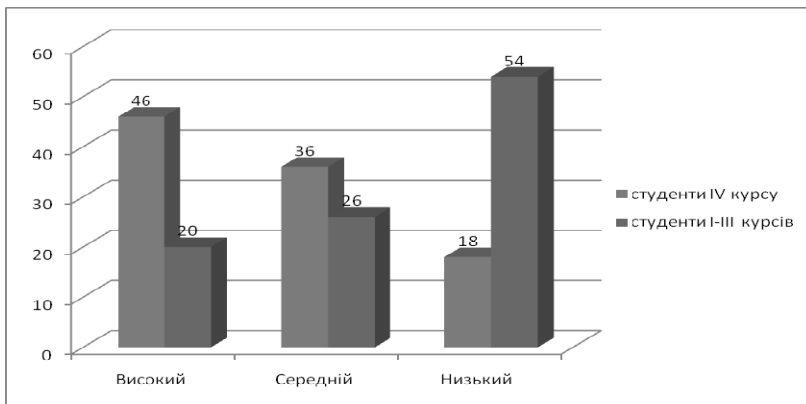

Рис. 2. Порівняльний аналіз рівня осмисленості життя студентів різних курсів (у %)

Як свідчать дані, представлені на діаграмі, майбутні психологи різних курсів відрізняються за рівнем осмисленості життя. Так, 46 % досліджуваних студентів IV курсу характеризується високим рівнем осмисленості життя. Такий відсотковий показник серед студентів I-III курсів становить 20 %. Також 36 % досліджуваних IV курсу і 26 % студентів молодших курсів мають середній рівень осмисленості життя. Вони у життєвих вчинках переважно орієнтуються на свої смислові настанови, але у деяких ситуаціях можуть діяти на

протипагу властивим їм життєвим смислам, порушуючи логіку попередньо вчинених дій. Тобто можемо побачити, що показники середнього рівня також більше характерні для студентів IV курсу, ніж для студентів I-III курсів.

Окрім цього, 18 % досліджуваних студентів IV курсу і 54 % студентів I-III курсів характеризуються вираженим низьким рівнем осмисленості життя. Таким юнакам властиве недиференційоване ставлення до життя та дифузність смислової сфери, мінливість соціальної поведінки, що виражається й у проблемах життєвого самовизначення, бачення себе у майбутній професії та сфері діяльності. Отже, показники прояву низької осмисленості життя студентів молодших курсів значною мірою перевищують показник студентів-старшокурсників.

Для доведення статистичної значущості відмінностей в осмисленості життя студентів різних курсів нами був використаний критерій χ^2 [7]. Детальне обчислення проводилося за допомогою пакету статистичних комп'ютерних програм IBM SPSS Statistics for Windows, Version 20.0. За результатами обрахунків емпіричне значення $\chi^2 = 13,024$. Порівнявши значення χ^2 -емпіричного з χ^2 -критичним, 5,991 ($p \leq 0,05$); 9,210 ($p \leq 0,01$) і $k = 2$, можемо стверджувати наявність вираженої статистичної відмінності між показниками осмисленості життя студентів молодших і старших курсів. Отже, майбутні психологи старших курсів характеризуються більш вираженою осмисленістю життя, ніж студенти молодших курсів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, можемо зробити висновки про те, що у визначенні життєвої перспективи студентів молодших та старших курсів є істотні відмінності. Крім того, майбутні психологи різних курсів відрізняються й за рівнем осмисленості життя. Так, переважна більшість досліджуваних студентів старших курсів характеризується високим рівнем осмисленості життя, а такий відсотковий показник серед студентів молодших курсів є значно меншим. Окрім цього, більше половини студентів I-III курсів характеризуються вираженим низьким рівнем осмисленості життя. Отже, майбутні психологи старших курсів характеризуються більш вираженою осмисленістю життя, ніж студенти молодших курсів, при цьому усім студентам

притаманна наявність програми власних дій у часовій перспективі, що впливає на формування їх життєвої перспективи у процесі професійного навчання.

Проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей життєвої перспективи майбутніх психологів у процесі професійної підготовки не вичерпує всіх аспектів вивчення даного феномену. Перспективою подальшої роботи за обраним напрямком є дослідження життєвої перспективи студентів методом наративу. Наратив видається нам досить інформативним методом аналізу життєвої перспективи, а, крім того, найбільш прийнятним і природним способом з'ясування уявлень молоді людини про своє майбутнє.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И. Головаха. – К. : Наукова думка, 1988. – 144 с.
3. Левенець А.Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія» / А.Є. Левенець. – К., 2006. – 23 с.
4. Левин К. Динамическая психология: Избранные труды / К. Левин. – М. : Смысл, 2001. – 570 с.
5. Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентации (СЖО) / Д.А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2000. – 18 с.
6. Муханова І.Ф. Визначення поняття життєвої перспективи у сучасній молоді / І.Ф. Муханова // Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні проблеми психології малих груп». – К., 2011. – С. 57-61.
7. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2002. – 350 с.
8. Тодорів Л.Д. Психологічні умови формування життєвих перспектив у ранній юності (когнітивний аспект): автореф. дис. на ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Л.Д. Тодорів. – К., 2000. – 19 с.
9. Швалб Ю.М. Целеполагающее сознание (психологические модели и исследования) / Ю.М. Швалб. – К. : Милленниум, 2003. – 152 с.
10. Frank L.K. Time perspective / L.K. Frank // Journal of Philosophy. – 1939. – Vol. 4. – P. 293-312.

M. Reva

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF FUTURE PSYCHOLOGISTS LIFE PERSPECTIVE IN THE PROFESSIONAL EDUCATION PROCESS

The article reveals the concept of the life perspective of personality as a psychological phenomenon and emphasizes the main peculiarities of its development. Also a description of the results of empirical study of future professionals life perspectives is presented. There the comparative analysis of the level of life meaningfulness of students of I-III and IV courses, which are future psychologists, is conducted.

The study found that all students have a program of their own actions in the long run, which influences the formation of their life perspective in the process of professional education. The young boys and girls give a steadily important role to material well-being and prosperity in their lives. In the future the importance of the family sphere is growing. Also future psychologists gradually give more importance to health in the life perspective. Significant recession is observed in determining the importance of leisure. Insignificant variations are observed in determining the role of personal self-fulfillment, work and career. Indexes of the public sphere role in life perspective are consistently low.

Moreover, future psychologists of senior courses are characterized by a more expressed meaningfulness of life than junior students. Characteristically, more than half of the students of I-III courses are characterized by an expressed low level of meaningfulness of life. They do not have the leading sense attitude that regulate their professional development. The actions and professional choices of such young people are often situational in nature and do not submit the general logic of life.

Key words: *life perspective, meaningfulness of life, early adulthood, future psychologists, professional education.*

Надійшла до редакції 19.01.2018 р.